היסטוריה/ חינוך עצמאי

משטר הצנע

ירדן אלמוג
בעד / פרשנות א'

שלו יריב
נגד / פרשנות ב'

תיאור הנושא/הסוגיה/הדילמה

עם קום המדינה נקלעה מדינת ישראל הצעירה למצוקה כלכלית קשה בשל העליות ההמוניות וכן בשל הכספים הרבים שגבתה מלחמת תש"ח. כדי להתגבר על המשבר החליטה הממשלה בשנת תש"ט (1949) על מדיניות הצנע. על ביצוע ההחלטה היה אחראי שר האספקה והקיצוב, ד"ר דב יוסף.

משטר הצנע כלל קיצוב במצרכי המזון, בצורכי ההלבשה וההנעלה. המטרה הייתה להבטיח חלוקה צודקת בין כל התושבים ולנסות לבלום את האינפלציה הדוהרת. בתחילה הופעל הקיצוב בתחום המזון, ושנה לאחר מכן בתש"י (1950) הורחבה ההקצבה לייצור ואספקה של פריטי לבוש והנעלה.

בחודשים הראשונים הושלט משטר הצנע יחסית ללא קשיים, וחלק ניכר מהציבור נטה לשתף פעולה עם הממשלה, אולם באמצע שנת תש"י (ראשית 1950) התברר כי הפער בין הרטוריקה הממשלתית למציאות הקשה הפך את המסרים המילוליים של בן-גוריון ושל דב יוסף לבלתי רלוונטיים בעיני רבים מהאזרחים. מהשוק נעלמו לא רק מוצרי מותרות, וחיי היום־יום, בעיקר של עקרות הבית, הפכו למסכת סבל של חיפוש אחר מוצרים, של עמידה בתורים ושל התמודדות עם הביורוקרטיה של מנגנון הקיצוב. במקביל התרחב השוק השחור בשותפות פעילה של יצרנים, של סוחרים ושל צרכנים. האחרונים היו מוכנים לשלם יותר ובלבד שיקבלו בשר, ירקות וביצים.

מלבד משטר הצנע ניסתה מדינת ישראל לפתור את הבעיות הכלכליות באמצעות הלוואות ומענקים של ארה"ב, וכן באמצעות גיוס תרומות בקרב יהודי התפוצות. משטר הצנע פסק לחלוטין עם חתימת מדינת ישראל על הסכם השילומים עם גרמניה, שעל פיו התחייבה גרמניה לשלם למדינת ישראל סכום כסף גדול כפיצוי על הרכוש היהודי שנגזל על ידי הנאצים. (הרב מ. אוסטרי, תשע"ד) (מ. ורד, 2013) (ר. מן, 2012)

בעד/פרשנות א'

משטר הצנע היה מחויב המציאות בקום המדינה, ובראייה לאחור מדיניות הצנע הייתה אחת הסיבות העיקריות לקליטתם המוצלחת של מאות אלפי העולים שהגיעו לישראל בשנותיה הראשונות. באמצעות הקיצוב הקפדני הצליח השלטון לספק לכל האזרחים באופן שוויוני את המינימום של תנאי קיום במזון, ביגוד ודיור. לובה אליהב מתאר הישג זה: "דור שלם קילל את דב יוסף, אף על פי שפעולתו הייתה אחד ההישגים הגדולים ביותר של תקופת הקליטה. קלטו מיליון עולים, שאכלו מה שאני אכלתי; התינוק שלהם אכל מה שאכל התינוק שלי... היה לי פנקס תלושים, וקיבלתי במכולת אבקת ביצים, אבקת חלב, קצת דג פילה ולבנייה לפי תלושים – ואותה קצבה קיבל העולה מן המעברה. מוב, שהיה גם שוק שחור... אבל כל זה היה... רק בשוליים. ככלל קיבלו התושב הוותיק והעולה החדש אותו דבר".

כמו כן מבחינה לאומית, משטר הצנע כלל גם מרכיב חשוב של מערכה תודעתית, שנועדה להחדיר לציבור ערכים של סולידריות, הזדהות עם צורכי המדינה והחברה והסתפקות במועט, כדברי שר האספקה והקיצוב דב יוסף כנגד המפרים את תקנות מדיניות הצנע: "לעשות מאמץ משותף כדי להפסיק את ההפקרות... להחזיר לארץ אותה רוח נאמנות לקימום המדינה שפעלה כה גדולות אך תמול שלשום". היו שראו במשטר הצנע הזדמנות מוסרית לשנות את המורשת של אי הציות לחוק מתקופת המנדט הבריטי, כפי שנאם חה"כ פנחס לבון ממפא"י במליאת הכנסת: "נזכור נא רבותי: אנחנו התרגלנו בארץ הזאת... למשטר של משק גזל. במשך שנים חשבנו זאת למצווה לאומית... כשנכנסנו למדינת ישראל ולמלחמת ישראל,

נגד/ פרשנות ב'

משטר הצנע, כפי שהתבצע בקום המדינה, נשא בכנפיו חסרונות רבים, אשר רב ההפסד בהם על הרווח:

חיסרון אחד בא לידי ביטוי בקיומו של שוק שחור - אזרחים ותיקים, שלרוב היו בעלי אמצעים רבים יותר, רצו לשפר את איכות חייהם שירדה באופן משמעותי, וכך הפך השוק השחור לגורם מרכזי בחיי הכלכלה הישראלית - חנוונים היו מחביאים מוצרים בפיקוח מתחת לשולחן ומוכרים אותם במחירים גבוהים בהרבה ממחירם הרשמי, סחורות הוברחו מחו"ל ונמכרו בארץ במחירים מופקעים. השוק השחור גרם לחוסר שוויון מהותי, בדיוק הפוך מכוונת מדיניות הצנע. נוצר מצב שוותיקי היישוב היהודי בארץ יכלו "להסתדר" ולפנות לשוק השחור ולעתים אף לעשות בו רווחים, לעומתם היו העולים שבויים בידי מערכת הקיצוב והצנע.

חיסרון נוסף היה הפגיעה התזונתית באזרחי ישראל, ובעיקר בילדים ובתינוקות. את תפריט הצנע קבע מומחה לתזונה אמריקני שכבר התנסה בעבר בהכנת תפריט מסוג זה .בתפריט המוצע היה חסר חלבון מן החי, ואולם היה אפשר לקבלו באמצעות אבקת חלב, אבקת ביצים ודגים קפואים. לשם כך ייבאה הממשלה כמויות גדולות של דגים קפואים (פילה) ואבקת ביצים, אולם תחליפי המזון למיניהם לא היו טעימים, וילדים ותינוקות סירבו לצרוך את תחליפי החלבון. עיתוני הנשים באותה תקופה היו מלאים בדיונים ובזעקה נגד המצב, בעיתון הבוקר 28.09.1950 נכתבה הזעקה הבאה: "במה מאכילים את התינוקות? את הלחם שלנו אין קיבתם רוצה לעכל. הם רעבים. הם רעבים ממש. והאמהות, דעתן נטרפת עליהן. ברגע שאין לאם לתת לילדה לאכול, היא שוכחת

לא נגמלנו מן ההרגלים של משק גזל זה... תכנית הצנע, יש לה ערך רב... יש בכוחה לשבור את הפסיכולוגיה של הפקרות ושל נטייה לחיי גזל". (הרב מ. אוסטרי, תשע"ד) (ט. דיסקין) (ר. מן, 2012) (ל.אליהב, 1987)

את כל עקרונותיה הפוליטיים, היא פוסקת להיות חברת מפלגה קואליציונית או אופוזיציונית. היא אך ורק אם - שקטניה רעבים. היא מחטטת בכל המבואות המוליכים לשוק השחור. היא משלמת כל מחיר שדורשים ממנה...". (מ. אוסטרי, תשע"ד) (ט. דיסקין) (ר. מן, 2012)

דיון משותף

לאחר דיון במעלות ובחסרונות של משטר הצנע בקום המדינה, גיבשנו דעה משותפת המתנגדת למשטר הצנע כפי שהוא התקיים במתכונתו ההיסטורית. מתוך בחינת העובדות ההיסטוריות וניתוח קטעי עיתונות מאותה תקופה נראה כי בסיס הרעיון הכלכלי של המדיניות היה נחוץ, אולם ביצועו בפועל היה לקוי מאוד.

הערך שהוביל את החלטתנו זו הוא תפיסה ערכית של המושג שוויון, בייחוד בתחום הכלכלי. נראה שבבסיס מדיניות הצנע, מלבד המצוקה בכלכלה, עמדה תפיסה קומוניסטית-סוציאליסטית של ראשי מפא"י, אשר רצו להנחיל את תפיסת הערכים הללו לכלל תושבי הארץ, כולל העולים החדשים. רעיונות השוויון הקומוניסטיים והסוציאליסטיים נראים מרשימים מאוד על הכתב, אולם הם נוגדים את דברי תורת אמת: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים ט"ו, י"א) - המציאות של מעמדות כלכליים היא מציאות מובנית בתבנית בריאת העולם ואי אפשר לשנותה.

ההשלכה הכלכלית של התנגדות למשטר הצנע - אי שוויון כלכלי במדינה. ותיקי הארץ נהנים באופן רשמי מרווחה כלכלית יותר מהעולים החדשים. אי שוויון זה התקיים בפועל בשל השוק השחור. אולם ההתנגדות למשטר הצנע מניחה באופן רשמי כי יש לגיטימיות לפער זה.

ההשלכה החברתית של התנגדות למשטר הצנע - סולידריות חברתית של ותיקי הארץ כלפי העולים, לא מתוך הכרח אלא מתוך רצון הומניטרי התנדבותי. סולידריות זו יכולה להיות אמיתית ומשמעותית יותר מחוק מחייב מכיוון שמשטר הצנע יצר התמרמרות וסלידה של ותיקי הארץ מהעולים הגורמים לפגיעה באיכות חייהם, לא מתוך בחירה אלא מתוך הכרח חוק

מקורות/טקסטים

אוסטרי, הרב מ', פרקים בתולדות הדורות האחרונים, חלק ב', אור מאיר, תשע"ד.

ורד, מ', החברה הישראלית בצנע: 1949-1950, הוצאת המחבר, 2013.

דיסקין, ט', "צנע על כל שעל" - משטר הקיצוב בעיתונות הילדים במדינת ישראל בראשיתה, כתב העת זמנים, 141, עמ' 76-78.

מן, ר', ימי הצנע - "עיתונות מגויסת" למען האזרחים, קשר, מס' 43, קיץ 2012, עמ' 47-51.

אליהב, ל', "40 שנה לתחילתה של העלייה הגדולה", סקירה חודשית, הו"ל משרד הביטחון, 1987.